

Loránd-Levente Pálfi

Leksikon over ordbøger og leksika

Under medvirken af
Johnny Finnssøn Lindholm

Frydenlund
København 2011

Leksikon over ordbøger og leksika

© Frydenlund 2010

Udgivernes rettigheder omfatter såvel værkets indhold som dets systematik. Enhver erhvervmæssig gengivelse, også i uddrag, såvel som benyttelse af systematikken er forbudt og vil medføre indskriden i henhold til ophavsrets- og konkurrencelovgivningen. Det er tilladt at citere med kildeangivelse (eksempelvis i anmeldelser).

Redaktør og forfatter: Loránd-Levente Pálfi
Assisterende medarbejder: Johnny Finnssøn Lindholm
Layout: Loránd-Levente Pálfi

Omslag: Claus Nielsen
Sat med Times New Roman og Arial

Tryk: Pozkal
Printed in Poland 2011

ISBN: 978-87-7887-976-9

2. udgave, 1. oplag 2011

Bogforlaget Frydenlund
Alhambravej 6
1826 Frederiksberg C
www.frydenlund.dk

Indhold

Kort indledning.....	9
Forord	10
Leksikografi i dag	19
Teoretisk bemærkning	21
Afgrænsning af genstandsområdet	22
Selektion og selektionskriterier	28
Brugervejledning	33
Yderligere litteratur, foreninger og forskning	43
Fire gode råd til brugen af leksikografiske opslagsværker!.....	46
Primær opslagsdel.....	47
Bibliografi.....	305
Leksikografiske opslagsværker.....	307
Leksikografiske opslagsværker: supplement	532
Anden litteratur	533
Navneregister.....	559
Efterskrift.....	626
Om forfatterne	630
Tillæg: Ordnet.dk (af <i>Henrik Lorentzen</i>).....	631

Ordnet.dk—et dyr med mange ben

Af Henrik Lorentzen

Der er mange hjemmesider hvor man kan finde oplysninger og diskussioner om sprog. Hvis vi holder os til dansk, er der både private som Babel (olestig.dk), Folkefronten af Intelligente Danskere til Udvikling af Sproglig Omhu (fiduso.dk) og mere officielle som sproget.dk og Dansk Sprognavns hjemmeside (dsn.dk). Her skal det handle om ordnet.dk med vægt på net. Mere om denne pointe senere.

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) har i nogle år stået for hjemmesiden ordnet.dk. Siden stiftelsen i 1911 har DSL været engageret i og initiativtager til mange udgivelser af videnskabelige ordbøger og kildekritiske udgaver af litterære hovedværker. Blandt ordbøgerne er et af de seneste skud på stammen *Den Danske Ordbog* (DDO), der udkom i 6 bind fra 2003 til 2005, og som udgør den hidtil mest grundige beskrivelse af det moderne danske ordforråd. Da den trykte ordbog forelå, var det nærliggende at overveje en elektronisk version, og her opstod tanken om en hjemmeside med fælles adgang til flere forskellige sprogresurser. I første omgang var det oplagt at koble ordbogen sammen med den tekstsamling (det korpus) der var grundlaget for ordbogen; den er nemlig i langt højere grad end tidligere set udarbejdet på baggrund af autentiske tekster og i mindre grad ud fra redaktørernes sprogfornemmelse alene.

Allerede i 2002 havde DSL lanceret *Korpus 2000* med mulighed for at søge dels i størstedelen af ordbogens tekstkorpus bestående af tekster fra 1980'erne og starten af 90'erne, dels i en tilsvarende mængde tekster fra omkring årtusindskiftet. Denne søgeside var ganske velbesøgt og bød ud over muligheden for at se eksempler på levende sprogbrug også på andre faciliteter såsom lister over hyppige ord og over ord der var dukket op i løbet af 1990'erne. Mange brugere var dog ikke klar over at det ikke var en ordbog, men et korpus de søgte i, så hvad var mere nærliggende end at koble korpus og ordbog sammen? Et opslag i ordbogen kan fx lede videre til en korpussøgning efter flere eksempler med et bestemt ord eller udtryk, og tilsvarende vil korpuseksemplerne sikkert vække interessen for at få slået et ord op i ordbogen. Sådan ville man kunne bevæge sig frit frem og tilbage mellem de to resurser.

Men det behøvede ikke stoppe her. Der havde i mange år været et ønske om at få digitaliseret det monumentale ordbogsværk *Ordbog over det danske Sprog* (ODS), der udkom i 28 bind mellem 1918 og 1956, og som siden blev forsynet med fem supplementsbind (ODS-S, 1992–2005). Dette værk kunne udgøre et tredje ben på “dyret” og på denne måde få

nyt liv og nye brugere. Digitaliseringen blev iværksat i et samarbejde med universitetet i Trier og et indtastningsbureau i Kina. Den digitale ODS gik i luften i slutningen af 2005 og fik en del opmærksomhed i dagspressen, ikke mindst fordi selve indtastningen var foretaget af kinesere uden kendskab til dansk (hvilket i denne sammenhæng nærmest er en fordel da indtasterne ikke bliver distraheret af indholdet). DSL valgte en model med indtastning i to versioner, der derefter blev sammenlignet elektronisk. På den måde undgik man langt de fleste af de indscanningsfejl som bl.a. det svenske svar på ODS, *Svenska akademins ordbok*, er plaget af.

Idéen bag ordnet.dk er altså at sammenkoble forskellige sprogresurser. Ved at knytte DDO og *KorpusDK* (tidligere *Korpus 2000*) sammen giver man brugerne adgang til informationer om det moderne, levende sprog både i destilleret ordbogsform og i form af ubearbejdede tekst-eksempler, og ved at forbinde DDO og ODS (inkl. ODS-S) opnår man en ordbogsbeskrivelse af dansk der går fra ca. 1700 til i dag. Så vidt, så godt, men disse resurser er præget af den traditionelle indgang til ordbøger, nemlig via et ord eller et udtryk (“jeg kender ikke dette ord—så slår jeg det op”). Det er sværere at komme ind i materialet hvis man ikke ser et ord for sig, men et begreb, et indhold (“der er et ord for det, men jeg kan ikke komme på det”). Denne begrebsmæssige tilgang er blevet mulig i kraft af resursen *DanNet*, som er et leksikalsk-semantic ordnet udarbejdet efter mønster af lignende amerikanske og europæiske resurser (*Princeton WordNet*, *EuroWordNet*) og med udgangspunkt i netop DDO. I et ordnet er begreberne ordnet i hierarkier efter overbegreb og underbegreb (en stol er et siddemøbel, som er et møbel, som er en genstand). Samtidig knyttes begreberne sammen ved hjælp af andre relationer, fx del-helhed (et hjul er en del af en bil) og anvendelse (en bog bruges til at læse i). *DanNet* er dyret ordnet.dk’s fjerde ben og giver samtidig god mening til dette navn: Alle fire resurser udgør tilsammen et *ord-net* hvor det sproglige materiale er *ordnet* på forskellig vis.

Alt dette har selvfølgelig ikke været gratis: Arbejdet med DDO, ODS og *KorpusDK* er finansieret af Carlsbergfondet og Kulturministeriet i forening, ligesom de to bevillingsgivere også stod sammen om finansieringen af den trykte DDO. *DanNet*, som er blevet til i et samarbejde mellem Center for Sprogteknologi ved Københavns Universitet og DSL, er finansieret af en bevilling fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation, og endelig har Det Elektroniske Forskningsbibliotek bevilget midler til udvikling af brugergrænsefladen.

Ordnnet.dk begyndte i 2004 og er nu kommet til slutningen af projektets første fase, og det er derfor rimeligt at gøre status og se hvordan man så faktisk kan benytte hjemmesiden, der i januar 2011 har mere end

11.000 daglige besøgende. Det er nu muligt at slå op i den elektroniske DDO. Som det er naturligt at forvente, kan man søge på opslagsord. Hvis der kun er ét opslagsord der matcher det indtastede, vises den tilhørende ordbogsartikel i sidens midterfelt, og skulle der være flere opslagsord der matcher, vises den første af disse artikler. Samtidig får man i højre side af skærmen en liste over de flerordsforbindelser, faste udtryk, søgestrengen indgår i, med mulighed for at klikke sig direkte frem til dem frem for at skulle søge længe i diverse artikler. Dette er en klar forbedring i forhold til trykte ordbøger, for som ordbogsbruger kan man sjældent vide om et udtryk som *gå gennem marv og ben* skal findes under **gå**, **marv** eller **ben**, og er derfor i et sådant tilfælde nødt til at slå op tre forskellige steder i en given trykt ordbog (medmindre man er så heldig at finde det søgte under første eller andet opslag). Det problem er man ude over i en elektronisk version.

The screenshot shows the Den Danske Ordbog website interface. The search bar contains the word 'marv'. The main content area displays the entry for 'marv' as a substantiv, fællesløn. It includes a 'Vis overblik' button, a list of related words (BEMÆRKS, BORTALE, OPFÆLSE), and a section for 'Betydninger' with two numbered items. Item 1 describes 'marv' as a fatty substance in bones, and item 1.a describes 'marv' as the stem of a plant. A 'Faste udtryk' section lists 'den forlængede marv'. The right sidebar shows search results and related words.

En anden fordel ved det elektroniske medium er at præsentationen af oplysningerne her kan varieres efter brugerens behov, hvor den i den trykte bog ligger fast én gang for alle. Har man at gøre med en lang artikel, kan det være svært at skaffe sig overblik, og den vanskelighed har vi forsøgt at afhjælpe ved at indføre forskellige muligheder for individuel visning. Ved en artikel med mere end én betydning er der i artiklens “hoved” mu-

lighed for at klikke på et “overblik” som giver en oversigt over ordets betydninger, og viser det sig at være betydning 6.b man er interesseret i, kan man klikke sig direkte videre til den. Overblikket indeholder også en liste over de faste udtryk der vises i den pågældende artikel, med tilsvarende klikmulighed, ligesom sektionen Orddannelser, der befinder sig i slutningen af artiklen, også er klikbar herfra. Betydninger og Faste udtryk kan slås til og fra efter brugerens behag og interesse. En anden mulighed for fleksibilitet er kort og lang visning af artiklen. Som udgangspunkt bruges lang visning, idet vi formoder at brugeren helst vil se alle oplysningstyper først. Bliver det for meget, kan man vælge kort visning (“Vis forkortet”), som skulle sikre et hurtigt overblik, idet kun de mest grundlæggende oplysninger er med, dvs. opslagsord, ordklasse, evt. køn, bøjning, definition, evt. synonymymer samt højst ét eksempel pr. betydning.

Eksemplerne i DDO udgøres enten af helt korte ordforbindelser (kollokationer) eller af citater fra autentisk sprogbrug. Den sidste type er forsynet med kildeangivelse, og også her er der fordele ved onlinepræsentationen; i den trykte DDO er disse kildeangivelser altid forkortede og noget kodeprægede af hensyn til pladsøkonomien, men på skærmen gives ved hjælp af en mouse-over-funktion udfoldede og mere informative oplysninger om hvor citatet kommer fra. Man behøver altså ikke spekulere over hvad *LokAFredHumKar192* mon betyder, for i det lille vindue står der “Lokalavisen for Fredensborg-Humblebæk og Karlebo kommuner, 1992”. På længere sigt ville det være ønskeligt om man kunne klikke sig videre til den fulde tekst som citatet oprindeligt indgik i, men det er foreløbig ikke muligt. Ikke desto mindre er integrationen med de øvrige resurser påbegyndt, for i skærmens venstre side finder man punktet “Relaterede søgninger”. Her er der mulighed for at hoppe over i *KorpusDK* og se flere teksteksempler, fx på det ovennævnte udtryk *gå gennem marv og ben*:

ildte gå derop. Den lyd. Det orgel. Det slæber gennem **marv og ben**. Det er ligesom det kalder på os. Kaldet og kalder.
 frysepunktet, og den svage brise gik i pust gennem **marv og ben**. Der var kun én båd på fjorden, den 23 fod
 med en ridsende lyd af trommeskind, som gik mig gennem **marv og ben**. Da sket det at lastbilen kører op over en sten.
 på sin hånd, og slår et rædselsrigt der går gennem **marv og ben**, det er ildte vand, ej heller sved, det var sin
 i brændingens gabende mund. Kulden og larmen gik gennem **marv og ben**, så efter et par minutter var de på vej indad
 betragtede ham utålmodigt, kulden gik ham gennem **marv og ben**. Endnu bar han sin sommeruniform, først når regntiden satte ind,
 end hans fars vrede. Dens ynkkelige piben gik ham gennem **marv og ben**, og Salkis øjne så ud, som gik den på rønden
 i hende nu og går med en lydløs fræsen gennem **marv og ben**. Men hun er ildte alene trala, der er jo både
 mod kirkens. Blæsten har frit spil, og kulden går gennem **marv og ben**. I hver sin ende af posten ligger et læslur af
 løb over scenen. Til lyde, der som eldøer slår gennem **marv og ben**, mens livslyset trodsigt flårker, og mørket tager over. Patetisk: er
 og nu også et heftigt blæsevej, der gik hende gennem **marv og ben**. Hun bandede og klårede på det punkterede dælj, lort i
 er alt andet end nord, kommer tonen, som går gennem **marv og ben**. Vi prøver at dølge den ved enten at bruge ørepropper,

Korpus byder også på funktionen “naboord”, dvs. undersøgelser af hvilke ord der typisk optræder i umiddelbar nærhed af det ord vi har slået op i ordbogen, her *ben*:

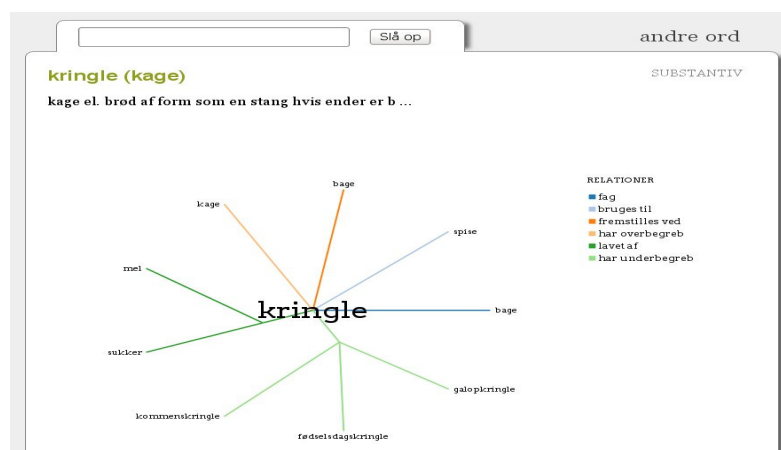
Venstre kontekst					Højre kontekst				
▲	ordform	ordklasse	score	signifikans	▲	ordform	ordklasse	score	signifikans
1	marv	n	12.19	■■■■	1	strakt	adj	10.02	■■■■
2	slrævende	v	12.14	■■■■	2	solidt	adv	9.35	■■■■
3	korslagte	adj	11.52	■■■■	3	strakt	v	8.80	■■■■
4	amputeret	v	10.92	■■■■	4	plantet	v	8.63	■■■■
5	spænde	v	10.91	■■■■	5	gips	n	8.40	■■■■
6	arme	n	10.73	■■■■	6	bøjet	v	8.11	■■■■
7	stralte	adj	10.60	■■■■	7	næb	n	7.67	■■■■
8	spradte	adj	10.35	■■■■	8	arme	n	7.52	■■■■
9	brækket	v	10.06	■■■■	9	næsen	n	7.44	■■■■
10	brækkede	v	9.70	■■■■	10	skind	n	6.96	■■■■
11	spænder	v	9.32	■■■■	11	fødder	n	6.65	■■■■
12	skind	n	9.18	■■■■	12	bevægede	v	6.56	■■■■
13	spradte	v	9.01	■■■■	13	vinger	n	6.51	■■■■
14	spændte	v	8.65	■■■■	14	jorden	n	6.33	■■■■
15	slanke	adj	8.57	■■■■	15	sølv	n	6.21	■■■■

Det er disse statistikker som udgør grundlaget for de ovennævnte kollokationer, i dette tilfælde fx kendte ordforbindelser som *med korslagte ben*, *spænde ben*, *brække et ben*, *et ben i gips*. De relatede søgninger vil ofte også omfatte en henvisning til ODS, for mange af sprogets ord findes selvfølgelig både i den ældre og i den moderne ordbog.

Som tidligere nævnt har ODS været online siden slutningen af 2005 og har på hverdage op imod 4.000 besøgende. I den første netudgave har redaktionen prioriteret at gøre det muligt at søge på opslagsord, evt. i kombination med ordklasse. Dette er i sig selv et stort skridt, for i modsætning til DDO er ODS jo udarbejdet i en tid uden computere, men frembyder en kæmpe kompleksitet som det vil tage ganske lang tid at få nedbrudt og struktureret. Endemålet er naturligvis at få separeret oplysningerne så meget at det bliver muligt at lave en lige så raffineret præsentation af artiklerne i ODS som af dem i DDO, men det er nødvendigt at gå trinvis frem. I skrivende stund viser vi ODS-artiklerne i et design der minder om den trykte ordbog, men planen er at de snarest skal vises i et design der svarer til DDO. En del af materialet fra ODS-supplementet er nu tilgængeligt på hjemmesiden (ODS-S indeholder både helt nye artikler i forhold til ODS samt tilføjelser, rettelser og ændringer til ODS-artikler, undertiden i form af en helt ny artikel der erstatter den oprindelige ODS-artikel). Her er det forholdsvis ligetil at inkludere de artikler der slet og ret er nye i forhold til ODS, og præsentere dem på lige fod med de “gamle” artikler. Det svære bliver at indpasse de oplysninger fra Supplementet

der skal “pusles” på plads inde i en ODS-artikel, fx en ny betydning, et nyt belæg eller en ændret kildeangivelse.

Materialet fra *DanNet*, som er tilgængeligt i forholdsvis rå form på wordnet.dk, udnyttes som nævnt i onlineversionen af DDO. I den lange visning findes en rubrik der hedder “Beslægtede ord”. Hermed menes der ikke etymologisk beslægtet, men semantisk beslægtet. Det begrebshierarki der er etableret i *DanNet*-resursen, anvendes i DDO til at anføre ord der betegner begreber på samme niveau som opslagsordet (søsterbegreber, kohyponymer), på et lavere niveau (underbegreber, hyponymer) og på et højere niveau (overbegreb, hyperonym). Eksempel: Slår man ordet *kringle* op, får man under “Beslægtede ord” at vide at overbegrebet er *kage*, og at *kringle* har underbegreber som *galopkringle* og *fødselsdagskringle*. Blandt søsterbegreberne, altså andre kager, finder man et større bagersortiment med bl.a. *berlinerpfannkuchen*, *julekage*, *smørkage* og *brioche*. *Søsterkage* er ikke lige til at finde her, men viser sig at være datter af *formkage* sammen med fx *gulerodskage* og *sandkage*. Som det fremgår, kan “kagen skæres” på forskellig måde, og går vi fx til naturvidenskabelige og tekniske områder, er det helt sikkert at fagfolkene ikke vil inddele verden på samme måde som leksikograferne. Men det er netop en pointe ved den måde *DanNet* er skruet sammen på, at inddelingen så langt det er muligt, følger almensproget og ikke fagsproget. Fra den udfoldede version af “Beslægtede ord” kan man yderligere klikke sig videre til en grafisk visning af *DanNets* data på Anders Johannsens hjemmeside *andreord.dk*, hvor bl.a. *kringle*s relation til begreber som *sukker*, *mel*, *bage* og *spise* visualiseres:

På dette stadium i projektet er det altså muligt at foretage traditionelle ordbogsopslag i DDO og ODS, få lettere adgang til faste udtryk og klikke sig frem og tilbage mellem synonymer, antonymer og andre betydningsbeslægtede ord. Man kan også gå frem og tilbage mellem DDO og *KorpusDK* for at skifte mellem ordbogsdata og korpuseksempler. Endelig er det muligt at bevæge sig rundt i begreberne uafhængigt af alfabetet. Men det ville være ærgerligt at stoppe udviklingen af hjemmesiden og af resurserne her. DSL er interesseret i at fortsætte det påbegyndte arbejde, og der tegner sig mange perspektiver. Jeg vil afslutningsvis pege på et par stykker af de mest oplagte. Fx vil det være interessant at udvide med flere resurser i den ældre ende af sproget, og her kan man tænke sig en kobling mellem *Arkiv for Dansk Litteratur* (adl.dk) og ODS da de to resurser dækker omtrent samme periode i sprog- og litteraturhistorien, og man ville på den måde opnå en parallel til DDO og *KorpusDK*. For nylig er *Holbergordbog : ordbog over Ludvig Holbergs sprog* (bind I–V, 1981–1988) blevet digitaliseret efter samme model som ODS, hvilket også vil styrke dækningen af det ældre sprog. Den helt langsigtede og ambitiøse vision er at dække det danske sprog fra runerne til i dag ved en sammenkobling og udvidelse med resurser som allerede findes i dag på DSL's middelalder- og renæssanceportal (middelalderogrenaessance.dk).

Det er også oplagt at udnytte mediets muligheder ved at bruge lyd- og billedfiler. Mange ordbogsbrugere har svært ved at dechifrere lydskrift, så hvorfor ikke få opslagsordene udtalt? Det er allerede muligt i flere engelsksprogede ordbøger på nettet og er også så småt på vej i danske. Det vil også være en fordel at supplere de undertiden lidt tekniske og måske endda omstændelige ordbogsdefinitioner med et billede eller et videoklip.

De internationale reaktioner på ordnet.dk er generelt positive. Især fra nordisk hold, hvor man umiddelbart har stor glæde af at bruge danske ordbogs- og korpusresurser, får vi gode tilbagemeldinger som fx fra Fjeld og Malmgren i deres anmeldelse i *LexicoNordica 17* (2010).

Selvom ordbøgerne er blandt de mest omfattende for både ældre og moderne dansk, kan man sagtens tænke sig udvidelser på det område. Dels kommer der hele tiden nye ord og udtryk til, dels var DDO af hensyn til den trykte bogs omfang tilbageholdende med at optage fremmedord med få eller ingen korpusforekomster. Det kan der rådes bod på nu hvor pladsen ikke betyder noget, og der bliver således også plads til flere citater ved hvert opslagsord og hver betydning—noget der allerede kan ses i onlineudgaven ved de ordbogsartikler der er tilføjet efter at den trykte bog udkom. Endelig er det også vigtigt at der indløber nye korpus-tekster så de nye udviklinger i sproget kan dokumenteres, og der har fak-

tisk allerede i mere end fem år været daglige leverancer af avistekster som inden længe kan indgå i et opdateret *KorpusDK*. Som et sidste punkt er det ønskeligt at forbedre begrebssøgningen i DDO og udnytte andre relationer i *DanNet* end begrebshierarkiet. Jo, der er mange muligheder for at “dyret” kan få flere ben, og indtil disse planer forhåbentlig bliver til virkelighed, er redaktionen meget interesseret i at høre om brugernes foreløbige erfaringer med hjemmesiden, som stilles vederlagsfrit til rådighed. Man er velkommen til at skrive til ordnet@dsl.dk og give sin mening til kende.